

James Graham-Campbell, Søren M. Sindbæk & Gareth Williams (red.),
Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia AD 800–1100
(Århus: Aarhus University Press 2011). 379 s.

Denna antologi om vikingatida ekonomi avhandlar Skandinavien, grovt sett dagens Danmark, Norge och Sverige. Nyckelbegreppet är silvrekonomi och intresset för skandinavernas hemländer utgör en internationell trend som ansluter till två andra uppsatssamlingar om det forntida och tidigmedeltida Skandinavien vilka recenseras i *Historisk tidskrift* 133:4 (2013). Över uppsatserna svävar ett äldre paradigm kallat substantivism inspirerat av Karl Polanyi, där förindustriella marknader ses som inbäddade i andra sociala relationer. Det finns poänger med denna teori, men den leder lätt till att spår av marknader förbises eller klassificeras på felaktigt sätt. Summa 18 uppsatser ingår från lika många bidragsgivare, vilka är verksamma arkeologer, historiker och numismatiker. Underlag och objektsbeskrivningar, inklusive illustrationer, är rikliga och synes väl utförda. De källkritiska resonemangen är talrika och monetarisering utgör den röda tråden 800–1100, där den tidigare har forskningen ordnat in epoken i tre faser. Förenklat uttryckt från aristokraters, alltså krigsherrars, monopol på fjärrhandel i ett slags uppvisningsekonomi, över ädelmetallekonomi, för att till slut gå över i penningekonomi. Dessa system existerade dock parallellt och en konklusion i antologin är att silvrekonomi tillämpats på så olika sorters värdecirkulation i tid och rum att man föredrar att tala om silvrekonomier i stället.

Det rör sig om en sorts stadieteori som leder till successiv modernisering. Men den trenden synes inte gälla för hela det första årtusendet, ty man tycker sig skönja ett mer kommersiellt inriktat samfund här i norr under senantiken. Den inkluderade fjärrhandel söderut som inte verkar ha överlevt Västroms fall särskilt länge (s. 344). Silver blev allt viktigare söder om

Skandinavien och det avlöste antikens många myntsystem som mestadels baserats på guld och koppar. Denna monetära omläggning skedde såväl i Europa som i det unga Kalifatet från och med sent 600-tal (s. 81), och kom med tiden att sätta djupa avtryck i Skandinavien. En kolossal täkt av data står oss till buds från en mängd depåer med mynt, ringar, silvertackor etcetera. Den största av skatter upptäcktes så sent som år 1999 på den gotländska gården Spilling av Jonas Ström och Kenneth Jonsson (s. 323). Dylika depåer tolkas numera som köpmäns rörelsekapital mellan handelsresor till fjärran länder, exempelvis längs Rysslands floder (s. 85). Datering, sammansättning, depåns kontext med många fler variabler skänker oss här intressanta svar på hypoteser kring den arkaiska ekonomi som en gång producerade dessa kvarlevor.

Dagfinn Skre frågar sig således varför skandinaverna kring år 800 (till grannfolkens förskräckelse) började använda gamla reseleder till plundringståg i stor skala. En hypotes är att lägre strata plötsligt började resa, en annan att röveri lades till aristokraternas motiv till långa färder. Förvånansvärt lite av silvret vikingarna bytte eller plundrade sig till eller fick ut i tribut synes ha sökt sig tillbaka till skandinavisk landsbygd. Utanför 800-talets fåtaliga handelsplatser med omnejd verkar silver inte spelat någon större roll. Gotland utgör det stora undantaget med bland annat sina talrika depåer med mynt från Kalifatet (s. 84). Men parallellt med ökat röveri, ökade även handeln med omvärlden, vilket manifesteras i nya köpstäder, då de äldre Birka och Ribe fick sällskap av Kaupang och Hedeby.

Kring 900 trädde uppvisningsekonomin tillbaka för en handel där vägt silver användes som betalningsmedel. Under 900-talet rörde man sig mer och mer mot nyttjandet av pengar, i huvudsak importerade mynt, mest islamiska dirham. Som Cecilia von Heijne visar för södra Skandinavien var det inte förrän i seklets slut som mynt dominerade över omyntat silver i hopade fynd (s. 191). Ingrid Gustins studie av fynd i Birka ger en mer monetariserad bild av denna mycket tidiga köpstad (239 f). Det är inte lätt alltid att teckna en generell bild – och ska nog inte vara det heller. De tre skandinaviska kungadömena initierar dock egen prägling av mynt 995–1000. Kungarna hade blivit kristna, och därmed mäktigare, och den svenska präglingen vet vi var förlagd till Sigtuna samt att den var av imponerande omfång. Den upphörde 1030 – allt medan den danska och norska med vissa lakuner i växlande former och omfattning kom att pågå i århundraden. Som händelse i Sveriges ekonomiska historia är detta, milt uttryckt, ett bryderi av rang.

Ekonomi som modern vetenskap kan definieras som ett fritt utbyte av nyttigheter (varor och tjänster) mot andra nyttigheter där slutmålet är konsumtion. Teorin förutsätter också att man bäst hushållar med begränsade resurser via dylika byten. Det sker på olika slag av marknader via direkta byten (numera mindre vanligt) eller indirekta via vad vi kan kalla för mel-

lanvaror. Pengar fyller idag med få undantag denna viktiga funktion som mellanvara. För ekonomen är pengar således en nyttighet bland otaliga andra. Men, väl att märka, är de inte målet utan medlet i ekonomisk verksamhet. Vad som verkar mindre känt här är att ekonomisk teori i sin mest fundamentala form med fördel går att tillämpa på förindustriella ekonomier, exempelvis den vikingatida.

Uppgårelsen med substantivismen i uppsatserna leder till korrekta iakttagelser som att även andra varor än pengar fungerat som dylika. Dessa mellanvaror benämns här varupengar. I lärda analytiska uppsatser resonerar Dagfinn Skre och Svein Harald Gullbekk kring dessa och stryker med rätta under att någon skarp gräns mellan olika betalningsmedel, såsom myntat och omyntat silver, är svår att dra; detsamma kan sägas om begreppspar som byteshandel kontra penningekonomi. Det är bara det att man då bit för bit återupptäcker ekonomiämnet och närmar sig slutsatser som att alla transaktioner på marknaderna egentligen är byteshandel. Det är förvisso sant, men knappast någon nyhet om vare sig ekonomin idag eller för tusen år sedan, förutsatt att man håller sig till grundläggande ekonomisk mikroteori.

Men ibland räcker inte ens mikroteori till i förklaringsarbetet. Vi återvänder då till Sigtunamynten vars problematik avhandlas i en uppsats av Christoph Kilger. Han pekar med rätta på det egendomliga i att dessa mynt saknar nominal (s. 261 f). De vägde allt mellan 1 och 4 gram, om än de bar på för den tiden god silverhalt (medan andra vikingatida mynt kunde växla kraftigt i substansinnehåll). Penningteoretiskt sett rör det här problemet vad som egentligen ger pengar ett bytesvärde på marknaderna. Myntsubstans är ett sådant värde, vilket alltså var fallet här. Men avsaknaden av nominal innebar att de måste vägas vid värdering, vilket kan ses i ljuset av den omfattande tillverkning av vågvikter som pågick parallellt i staden.

Någon extra kaliber för sin bekvämlighet av att bara kunna räknas och fungera som information (prislapp) om alla andra nyttigheter var det alltså inte fråga om – en pengars egenskap som är svår att överskatta. En ekonom skulle formulera gåtan så att priset på pengar här inte var lika med ett. Ändå gissar Kilger att dessa mynt i staden Sigtuna höll ett värde på omkring det dubbla mot omyntat silver (s. 275). Det kan stämma och man kan anföra den moderna tidens värdemetallsstämplar i smycken som en parallell, då de skänker oss ett slags trygghet vad gäller äkthet. Den islamiska dirham tycks under 800- och 900-talen på liknande sätt som Sigtunamynten varit populär bland skandinaverna tack vare dess stabila halt av silver. Av det skälet synes dirham sällan ha blivit äkthetsgranskade via hack eller dylikt.

Resonemang förs ofta om tillgång på silver med mera som förklaring på Sigtunamyntens uppgång och fall. Jag undrar dock om vi inte måste våga tänka tanken att härskande skikt på vikingatiden, i det som skulle bli Sve-

rige, mestadels var fientligt inställda mot marknader och pengar som redskap på dylika. De styrande krigsherrarna hade sina självklara rötter i väpnad kamp, plundring och andra vidriga aktiviteter som slavjakter. Aristokratisk animositet mot handel och pengar skulle i så fall förklara såväl präglingslakunen före 995 som den långa dito efter 1030. Ett dylikt förklaringsförsök styrks av det faktum att när myntningen återupptogs i mitten av 1100-talet (på Gotland och i Västergötland) var det andra aktörer än kungamakten som stod för dessa goda initiativ.

Avslutningsvis vill jag stryka under att detta är en väl avvägd bra antologi från en forskningsfront i kontinuerlig rörelse framåt. Uppsatserna kastar både ljus över tidigare problem och väcker nya frågor om vikingatiden. Det är uppenbart att detta är en era i historien som aldrig upphör att fascinera vare sig forskare eller den breda allmänheten.

Stockholms universitet

BO FRANZÉN

Sofia Holmlund & Annika Sandén (red.), *Usla, elända och arma: Samhällets utsatta under 700 år* (Stockholm: Natur & Kultur 2013). 423 s.

I över tio år bodde Brita Larsdotter Grandin på allmanningen i en så kallad riskula, en koja ingrävd i en backsluttning. Födan för dagen fick hon genom att vara behjälplig på Ulvsättra gårds ägor och genom att sälja granris och viskor till Stockholm. Förutom till Brita skulle maten också räcka till hennes två söner, som tidvis bodde i kojans. 1834 avled den ene sonen, Anders Gustav, sjuk och endast 21 år gammal. Åtta år senare avled Brita i sin riskula, lika fattig som hon alltid varit. Hur hamnade Brita i denna djupa fattigdom? Fick hon någon hjälp? Detta är exempel på frågor som behandlas i *Usla, elända och arma: Samhällets utsatta under 700 år*.

Exemplet ovan är hämtat från Sofia Holmlunds bidrag och berättar om en enskild persons tragiska livsöde, Britas. I förordet skriver redaktörerna Annika Sandén och Sofia Holmlund att boken ytterst ska handla om vad det innebär att vara människa och att det är berättelserna om de "små människorna" som ska stå i centrum. Boken handlar bland annat om fattiga, sjuka, hemlösa, ogifta mödrar och vanvårdade barn, men även om hur samhället har tagit hand om de mest utsatta. I den välskrivna inledningen sätts, förutom ramarna för boken, även den kontext som de efterföljande berättelserna ska förstås utifrån. Inledningen är kronologiskt uppbyggd och börjar med en redogörelse över medeltidens omsorgssystem och avslutas med reflektioner kring dagens samhälle och hur vi upplever utsatthet i Sverige idag. I